

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА КАО РЕСТРИКТИВНА КУЛТУРНА ПРАКСА И ЕЛЕМЕНТИ ЊЕНЕ ПРЕДИСТОРИЈЕ У СРПСКОЈ АРХИТЕКТУРИ

АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ

САЖЕТАК:

Као свепрожимајућа социокултурна парадигма која свет претвара у *једно место* смањујући разлике, на српску архитектуру глобализација утиче двојачко: као комуникацијски подстицајна транскултурална идеологија и тржишним критеријумима ограничена пракса. Док први принцип инспирише пројектантску елиту, други подстиче конвенционална просторно-обликовна решења прилагођена масовном укусу, изазивајући оправдане примедбе. У склопу критичких прилагођавања глобализацијским променама, у домаћој архитектонској теорији се предлажу стратегије културно разноликог, развојно одрживог, креативног и *интелигентног* града, већ покренуте на међународном нивоу. Иако је реч о незаокруженом и неизвесном историјском процесу, о којем и у свету владају подељена мишљења, критику глобализацијске рестриктивности у српској архитектури не би требало одгађати, поготово што би могла имати корективан ефекат.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *глобализација, култура, архитектура, Србија, комерцијализација*

ABSTRACT:

As an omnipresent socio-cultural paradigm, globalisation affects the Serbian culture in two ways: as a communication-inducing trans-cultural ideology and as a practice limited by market criteria. While the first one inspires the construction design elite, the other is wearing itself out with conventional space and shape-related solutions that are tailored to the taste of the masses, causing reasonable criticism. As part of the critical adjustment to the globalisation-led changes, the national architecture theory suggests strategies for a culturally diverse, sustainable, creative and “intelligent” city that have been launched at the international level. Even though it is an incomplete and uncertain historical process, subject to conflicting opinions even outside our country, the criticism of the globalisation restrictiveness in the Serbian architecture should not be postponed, particularly since it could have a corrective effect.

KEYWORDS: *globalization, culture, architecture, Serbia, commercialization*

**Увод: архитектонска глобализација
– између историјске недовршености
и историографске неистражености**

Као свепрожимајућа социокултурна парадигма која свет претвара у *једно место* смањујући разлике, на савремену архитектуру глобализација утиче двојачко: као комуникацијски подстицајна транскултурална идеологија и тржишним критеријумима ограничена пракса.¹ Док први вид инспирише пројектантску елиту, други подстиче конвенционална просторно-обликовна решења прилагођена масовном укусу, изазивајући оправдане критике.²

Због недостатка историјске дистанце, утицај глобализације на савремену српску архитектуру се не може заокружено валоризовати, јер су протагонисти тог процеса још увек активни, спроводећи зацртане и осмишљавајући нове подухвате. Поред дифузних изванстручних, ни експертски утисци о оствареним резултатима нису вредносно усаглашени, због чега се не може одредити њихов потпунији значај. То се односи на оба тока српског архитектонског глобализма – истраживачки прогресиван и епигонски стандардизован.

Иако је реч о незавршеном и неизвесном историјском процесу, о којем и у свету владају подељена мишљења, критику глобализацијске рестриктивности у српској архитектури не би требало одгађати, поготово што би могла имати корективан ефекат. Глобалистички карактер појединих грађевина је коментарисан у домаћој архитектонској хроници и критици, док су урбанистичке иновације теоријски разматране. При томе се, поред развојних предности, преиспитују и деградативни ефекти предузетих преиначавања.³

Под *глобалистичким карактером* подразумевамо експлицитно савремен наднационални архитектонски израз тржишно конкурентних објеката, прилагођен тежњама неолибералног капитала и градских управа да се цивилизацијски наметну. Иако има препознатљив маркетиншки главни ток, архитектонска глобализација под-

стиче и транскултурална ауторска истраживања, подржана од просвећеније публике.⁴

У склопу критичких прилагођавања глобализацијским променама, у домаћој архитектонској теорији се предлажу стратегије културно разноликог, развојно одрживог, креативног и *интелигентног прага*,⁵ већ покренуте на међународном нивоу. Подстиче се и напредак Београда у светској урбаној хијерархији, класификованој према индексу *Global innovation agency*, којим се вреднују иновативност, креативност и имплементација идеја у урбаној економији.⁶

Неолиберални капитал – генератор промена у савременој српској архитектури

На крилима историјски незабележеног раста транснационалног капитала и потребе за његовим повезивањем ради лакшег протока робе, новца и технологије, неолиберална глобализација већ три деценије разграђује националне културне идентитете.⁷ Уз корпоративну елиту, којој је увећање капитала важније од државног суверенитета,⁸ тај процес подстичу предузимљиве градске управе улажући у капиталне иконичне грађевине са обележјима савремене светске архитектуре, како би побољшале позицију на међународним тржиштима. Тиме архитектонски објекти, више него икада раније, постају престижно средство глобалне промоције градова, показујући њихову спремност за провокативна изводљива решења.⁹

Упркос политичким и економским проблемима с којима се у епохи глобализације суочава Република Србија,¹⁰ неолиберализам је преузео контролу и над њеним архитектонским токовима.¹¹ Доминантно заступљен у сведеним формама стандардизованог *мејнсџирима*, а делимично и у надахнутим транскултуралним склоповима, увелико ревидира постојеће градске амбијенте.

Све скромније финансирана из ограничених државних фондова, културно-уметничка делатност у Србији темељно зависи од подршке приватног капитала који услуге надокнађује исплативим маркетиншким упливима. Отуд се у расправама о новим економским приори-

тетима глобалистичке преинаке олако прихватају, без обзира на последице које производе у простору. У томе предњаче стручњаци који су са иницијаторима *нове урбаности* идеолошки и интересно повезани. Такав полувазални однос урушава самосвест домаћих културних прегалаца, који у епохи поимања уметничког дела као тржишног добра и политичког средства, готово и да немају алтернативни начин деловања.¹² Тек мањина најдоследнијих се том рестриктивном односу опире и опредељује за независну критичку позицију.

Неспреман да се унапреди у културолошком сегменту, типизирани пунктове своје моћи капитал успоставља и у најнеразвијенијим срединама Србије. Њихов експлицитно савремен и маркетиншки престижан изглед коренито одудара од локалне градитељске традиције.¹³ Свођењем архитектонских тема на тржишно исплативе, прокламовани мултикултурализам се супституише једнозначним помодним склоповима.¹⁴

Фокусирајући се на објекте за масовну, колико и елитну употребу (хотеле, банке, тржне центре, шопинг молове, хипермаркете, ексклузивне стамбене блокове, пословне зграде, вишенаменске спортско-концертне дворане, ауто-куће, надоградње и пренамене некадашњих индустријских капацитета), корпоративни капитал вишеструко увећава расположиве ресурсе. Несклон критичком самосагледавању, апологију предузетих подухвата по правилу образлаже штуро и самодопадљиво, представљајући се носиоцем одрживог развоја.

Наметањем униформних композиционих модела и у Србији цвета ликовно огољен, али технолошки разрађен тип исплативе архитектуре. У таквој констелацији нема довољно разумевања за идеје које одступају од маркетиншки подобног мејнстрима, док се, као и у свету, само најпрестижнијим пројектантским бироима допушта одређено експериментисање. За сложеније задатке, са ретким изузецима, ангажују се инострани пројектанти да би се заобишле домаће стваралачке снаге које би глобалистичке подухвате потен-

цијално прилагодиле локалним условима.¹⁵ Отуд се за већину нових интерполација не организују јавни конкурси.

У екстремно наметљивом облику, глобализација се развија у архитектури издвојених капиталних објеката и урбанистичких комплекса, док се у области интерполираних зграда висински прилагођава затеченом окружењу, апострофирајући контрасте композиција и материјала. Има случајева да се реконструкцијом историјских блокова нови садржаји потпуније прожимају са старим, креирајући програмски хетерогене целине, које силуетним, пластичким и полихромним нагласцима нарушавају амбијенталну равнотежу. Тиме се на деконтекстуалан начин, концепт *града метрополе* (са историјским језгром подложним цивилизацијским прилагођавањима), супротставља конзервативном концепту *града музеја*.¹⁶ Са друге стране, у уређењу ентеријера глобалистичких пунктова провејавају уједначени програмски приступи.

У функционалном погледу, глобализација преовлађује у архитектури трговачко-пословних, угоститељских и стамбених вишепородичних објеката, док је мање заступљена на једнопородичним кућама, управно-административним објектима, школама, споменицима и храмовима. Са правом се стиче утисак да су њени архитектонски склопови, колико год изгледали комуникацијски подстицајно и технолошки савремено, лишени дубљег хуманистичког и контекстуалног утемељења. Док су инвеститорску архитектуру вековима потписивале личности с визијом, планом и средствима (међу којима је поред одговорних демократских лидера било и просвећених диктатора, црквених великодостојника и предузетника који су подухвате детаљно образлагали), упркос заклинању у транспарентност јавних процедура, иницијатори данашњих трансформација нигде нису директно именовани, закљањајући се иза тржишних брендова и политичких покровитеља.

У складу с важећом легислативом, стране и домаће капиталистичке елите у Србији успе-

Сл. 1 / 'Delta city' тржишни центар, Нови Београд, 2007.
Извор: <http://www.svevesti.com> [15. 12. 2018]

Сл. 2 / 'Ушће шопинг центар', Нови Београд, 2009.
Извор: <http://www.interfam.rs/> [20. 1. 2019]

шно проширују функционалну типологију архитектонског пројектовања. Улажући у објекте који им доносе загарантован профит, углавном занемарују јавни интерес,¹⁷ локалну културну традицију, ставове стручних удружења и принципе заштите градитељског наслеђа.¹⁸ То се запажа на сваком месту на коме су изведени агресивни пунктови глобализацијске моћи, који подстичу помодарство, конзумеризам, финансијску зависност, лаку забаву и поткултурне спектакле.¹⁹

Разводњавајући регионалне традиције и обичаје, глобализација ефикасно трансформише визуелни идентитет српских градова, нарочито у срединама у којима су њени симболи знатније заступљени. За разлику од економски развијенијих држава, још увек није одредила изглед нових стадиона, музеја, индустријских и аеродромских зграда, што се може очекивати у блиској будућности. Превасходно контролисана приватним капиталом, пројекције заснива на профитним статистикама, буџетским прорачунима и технолошким параметрима, игноришући градотворне и хуманистичке идеале. Сходно томе, потенцира визуелну провокативност и маркетиншку исплативост нових капацитета, брендирајући њихов архитектонски идентитет.²⁰

Декларативно посвећена смањењу социјалних разлика, глобализација и у Србији оличава стил транзиционих победника над губитничким слојевима, међу којима је све више припадни-

ка пауперизоване средње класе. Суптилним методама тржишне и медијске манипулације, успостављају се нова мерила цивилизацијске успешности, као и места на којима се она потврђује. Иако симболи највеће експлоатације запослених, глобалистички пунктови постају путоказни цивилизацијски центри, у којима цвета култ потрошње, медијске примећености, игара на срећу, брзе хране и паракултурних садржаја. Симулирајући атмосферу улица и тргова, окренути унутрашњој уместо спољној комуникацији, затворени минијатурни градови подстичу вишесатни боравак конзумента различитих генерација.²¹ (сл. 1–3) Уз то, иконографски и естетски прилагођен глобалистичком мејнстриму, и нови урбани мобилијар се наметљиво позиционира у јавном простору (рекламни стубови, панои и билборди претераног формата).²²

Искуства показују да су глобалистичке интерполације у заштићеним историјским зонама превасходно изведене наметљиво и деградативно, уместо одмерено и контекстуално.²³ Отуд и изазивају одијум просвећеније публике, која не може да прихвати доминацију тржишних критеријума над уметничким. Стога се и намеће суштинско питање, на који се начин архитектонско наслеђе може одупрети глобалистичкој агресиви која га безобзирно потискује?²⁴ Сузбијајући софистицираним псеудодемократским методама сваки облик супротстављања властитој хегемо-

Сл. 3 / Шопинг мол 'Променада', Нови Сад, 2018.
Извор: <http://timp.rs/promenada-novi-sad-praznici/> [10. 2. 2019]

Сл. 4 / Архитектонско-урбанистички пројекат 'Београд на води', 2012–2019, у реализацији. Извор: 'Политика', 22. 3. 2015.

нији, капитал вешто анестезира покушаје побуне на друштвеном и културном пољу.²⁵

Подизање хипернаметљивих глобалистичких објеката у ексклузивној приобалној зони Савског амфитеатра,²⁶ еклатантан је пример неградотворног преиначавања престоничке урбане матрице. (сл. 4–5) Тај разудњени потез, симбол архитектонског развоја Београда од кнеза Милоша до данас, екрански ће заклонити грађевине које одударају од еврамедитеранских типологија, традиција и колорита. Примереније неизграђеним деловима Новог Београда, обезвредиће двовековна настојања генерација неимара да се стваралачки прилагоде историјском пејзажу.²⁷

Осим тог економски престижног мегапројекта у којем су предвиђене и провокативне *иколичне* грађевине, глобалистички идентитет уводе и експанзивне интерполације – трговинско-угоститељски и пословни центри, експозитуре банака, хотели, кладионице, коцкарнице, ноћни клубови, стриптиз барови, кафетерије и ресторани брзе хране на местима где су раније биле галерије, књижаре и просветне установе. (сл. 6) Уз феномен инвеститорског урбанизма,²⁸ дивља градња и деградативна надоградња,²⁹ изазване социјалним проблемима друштва у транзицији, такође негативно утичу на стање градитељског наслеђа (не само у Србији). Може ли било која историјска зграда или блок на Славији да визуелно парира наметљивим глобалистичким коло-

сима у њеној широј зони? Изградња предвиђених облакодера на крају улице Кнеза Милоша коренито ће нарушити визуелну компактност управног дела српске престонице. Да ли је примерено да се тржно-забавни центар наткривен фудбалским стадионом гради преко пута Централног градског гробља, које је још увек у функцији, уместо да се за њега пронађу прикладније локације? Говори ли Мост на Ади ишта о историјском идентитету Београда, осим што га повезује с помодним узорима унутар његовог типолошког мејнстрима?³⁰ Угоститељско-трговачки и бизнис центри позиционирани у заштићеним историјским зонама у Србији, упркос покушајима пројектаната да ублаже *инвазивности форми* (на основу чега и добијају сагласност службе заштите), по завршетку зидања упадљиво угрожавају дигнитет околног наслеђа. (сл. 7) Исто важи и за тржне центре изграђене у облику отворених малих градова усред историјских индустријских зона. (сл. 8) Уз то, ни сви глобализацијски додаци архитектуре Новог Београда нису адекватно уклопљени у његов просторно-историјски контекст.³¹

Домаћа искуства показују да је економска одрживост комерцијалних глобалистичких пунктова (нарочито оних на градским периферијама), по правилу краткотрајна, јер појавом већих и атрактивнијих, претходни губе на посећености и приходима, трансформишући се у полуискоришћене капацитете. Постајући пре *немесиа* него

Сл. 5 / Архитектонско-урбанистички пројекат 'Београд на води', кула 'Београд'. Извор: <http://beobuild.rs/beograd-na-vodi-p2410.html> [5. 2. 2019]

живи објекти,³² просторни трагови погрешних економских процена, уз вишепородичне стамбене зграде и блокове у које се због превисоких цена станова ретко ко може уселити, одликавају крупне заблуде у урбанистичкој пракси Србије.

Не наилазећи на одлучнији отпор међу српским архитектима и њиховим удружењима, спрега капитала и политике неометано развија своју хегемонију.³³ Покорно јој сервисирајући ради пуког опстанка, а ређе из идеолошких и стваралачких побуда, већина аутора саучествује у идентитетском преиначавању урбаних амбијената, умножавајући пунктове глобализацијске моћи. Тек мањина најдоследнијих успева да афирмише иновативне идеје, а делом и респект према градитељском наслеђу.

Глобализација и опадање ауторског сензибилитета у српској архитектури

Проширивање опсега архитектонских истраживања која потенцијално воде оригиналном пројектантском приступу (састављеном од конвенционално познатих речи стопљених у надахнуте реченице, уз поштовање општих норми

Сл. 6 / Трговачко-пословна зграда 'LC Waikiki', Кнез Михаилова 44, Београд, 2018. Извор: фотографија А. Кадијевића, 2019.

и материјала свог времена), у данашњим условима рестриктивних тржишних програма тешко је оствариво, јер наноси ауторских естетика инвеститорима нису исплативи, а често ни пожељни. Отуд се и опадање уметничког сензибилитета повезује са губљењем институционалног амбијента карактеристичног за епоху социјализма, у којем су пројектантни неометано експериментисали, показујући висок степен одговорности према друштвеној заједници. Искључиво посвећени експертским дилемама, нису морали да се исцрпљују менаџерским пословима и егзистенцијалним проблемима, јер њихов материјални статус није зависио од односа са инвеститорима, већ од квалитета стручног рада. За разлику од данашњих колега нису били принуђени да се понашају тржишно – да рекламирају свој рад и попуштају у неравноправној комуникацији с наручиоцима, да се невољно уједињују у крупне пројектантске тимове и прилагођавају рестриктивним програмским задацима.³⁴

Чврст савез између цивилизацијски иновативних и ауторских тежњи, у српској култури је деценијама потхрањивао мит о архитекти као

Сл. 7 / Трговачко-ујостийиелски центар 'Рајићева', Београд, 2017. Извор: <https://www.gradnja.rs> [10. 12. 2018]

Сл. 8 / 'Capitol Park', Раковица, Београд, 2017. Извор: фототографија А. Кагијевића, 2018.

кључном креатору хуманије средине,³⁵ чију улогу данас ограничавају привилеговани изванстручни фактори. Деперсонализованост стручних подухвата, све уочљивија на изложбама годишњег стваралаштва и специјализованим веб-порталима, додатно продубљује кризу савремене архитектуре. Пројекте у оквиру ауторског тима често потписује већи број учесника – од три до пет (и више), при чему није прецизно диференциран појединачни стваралачки удео, због чега хроничари имају велике тешкоће при детектовању заступљених учинака. Најчешће влада унутрашња подела (скривена од јавности), на творца плана и програма, ентеријеристу, конструктора, аутора фасада, урбанисту или пејзажног архитекту, планера инсталација и пројекта енергетске ефикасности, до најважније карице у ланцу – оног који је набавио посао.

И компјутеризација процеса пројектовања доприноси слабљењу ауторског идентитета у савременом стваралаштву. Техничка рутина, зависна од познавања програма који брзо застаревају, уз неупитну лојалност идеологији неолибералне глобализације, добија предност над изворним та-

лентом за решавање стручних проблема. Уместо у свестране интелектуалце, заштитнике културног наслеђа и јавног интереса, већина архитеката се у Србији претворила у дезидеологизоване бизнисмене – прагматичне преговараче нелојалне према конкуренцији, жељне брзе зараде и равнодушне према суду историје, која ће пре или касније оценити њихов учинак. За разлику од утемељивача струке с краја деветнаестог века, вођених просветитељским и патриотским идеалима (а тек потом и личним интересима),³⁶ већина савремених градитеља сервисира неолибералној клијентели, осмишљавајући пунктове њене агресивне естетизације, не преиспитујући социокултурне последице таквог поступања.

Позитивно је што се последњих година у академској едукацији архитеката већа пажња поклања историји српске архитектуре, принципима урбане обнове и конзервације наслеђа, чиме се бар у теорији бране проверене вредности.³⁷ Енергетској ефикасности зграда прилагођеној климатским променама такође се придаје дужна пажња, док се стваралачко сазревање нових генерација и даље препушта комуникацији са изабраним

Сл. 9 / ХВБ банка (данас Уникредит банка), Рајићева 27–29, Београд, 1999–2002.
Извор: <https://www.gradnja.rs/zgrada-hvb-banke-u-uzem-izboru-za-najlepsu-zgradu-beograda/> [25. 2. 2019]

менторима. И све запаженија улога жена пројектаната подстиче демократизацију струке, иако ниједна од њих никада није изабрана у САНУ. Деперсонализацији струке доприноси и инфлација кадрова са десетак државних и приватних архитектонских факултета, неусклађена с реалним потребама друштва у транзицији.

Принципе ауторске архитектуре свесрдно подржавају респектабилне установе и организације – ОЛМУ САНУ, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Академија архитектуре Србије, Савез архитеката Србије, УЛУПУДС, друштва архитеката Београда, Новог Сада, Зрењанина, Ниша, Ужица, Ваљева и других градова, додељујући годишња признања за стваралачки допринос. Пропагирају се и контекстуално разрађени пројектантски приступи.³⁸ Но критичке апеле углавном игноришу главни иницијатори архитектонске продукције – анонимни инвеститори, чије порекло капитала и пословни уговори представљају тајну, и локалне самоуправе, које имплементирају зацртане циљеве и по цену деградације ширих амбијената.

Упркос неповољним условима за разраду иновативних идеја, глобалистичкој рестриктив-

Сл. 10 / Хоџел 'Хилџон', Краља Милана 35, Београд.
Извор: Игор Марић, *Пројекцији*, 2018,
<http://www.arh.bg.ac.rs/2017/03/07/razgovor-arhitektura-u-kontekstu-3-dr-igor-maric/> [17. 12. 2018]

ности се у последње три деценије супротставила малобројна елита домаћих пројектаната, развијајући надахнут транскултурални дијалог.³⁹ (сл. 9–10) И поред притисака неумерених инвеститора, као и заобилажења при реализацији најкрупнијих државних пројеката, успела је да афирмише цивилизацијски баланс, стапајући регионалну традицију и глобалне архитектонске иновације (постмодерни романтицизам, хај-тек, неомодернизам, деконструктивизам, неоекспресионизам, критички регионализам, минимализам и супермодернизам), на контекстуално прихватљив начин.

Глобализација и архитектонска историографија

Поред тога што подстиче видљивост и проток научних резултата,⁴⁰ неолиберална глобализација успоставља механизме активног пропагандног утицаја у државама у којима није успоставила идеолошку контролу. Они се читавају у залагањима за *шемељишу денацификацију, суочавање с прошлошћу и приближавање свейским стандардима* и на пољу културе, што само по себи није спорно ако се развија политички коректно и критички доследно. Међутим, кон-

Сл. 11 / Храм Св. Луке, Филмски град, Београд, 1995–1999.
Извор: фототографија А. Кадијевића, 2017.

цепцијска једностраност досадашњих залагања у многим срединама дезавуише њихов еманципаторски капацитет, све подложнији прагматичним инструментализацијама.

Отуд се глобализација на архитектонску историографију рефлектује двојачко – комуникацијски подстицајно и идеолошки рестриктивно. Док унутар тежишних историографских истраживања поспешује плодан интеркултурални дијалог, мултидисциплинарне интерпретације (мешавина архитектонске и политичке историографије, социологије и друштвене теорије) разводњава уплитањем непримерених дневно-политичких критеријума. Тиме се у постконфликтној друштвеној атмосфери (каква је данашња западнобалканска), успоставља конгломерат једностраних интерпретација прошлости, у којима се већина регионалних *дружих* приказује у непријатељском или конкурентском светлу. У исто време, на другом полу историографских рестриција цвета неоколонијалистичким центрима лојалан *реформистички* огранак, који преиспитује улогу властитог националног корпуса у историји балканских трвења. Пажљиво бирајући политички тренутак за пласирање пожељних ак-

Сл. 12 / Палаћа 'Реунионе', Трї Рейублике 3, Београд, 1931.
Извор: фототографија И. Р. Марковића, 2012.

туелизација, у форми априорног самооптуживања конструише *кайбарзичне* дискурсе,⁴¹ како би сународнике темељито денацификовао, суочио с новонаметнутом *иолишичком* *реалношћу* и извео из *анахронистичкој* *духовној* *ћорсокака*. На тај начин се несмотрено подстичу опасни културни ревизионизми који могу изазвати девастације градитељског наслеђа глобалистички проказаних заједница. Отуд је сва прилика да ће изворно, политички неангажовано крило постјугословенске историографије, и поред методолошког конзервативизма, задуго одржати темељну подстицајност, штитећи цивилизацијски статус регионалног наслеђа.

Предисторија глобализацијских процеса у српској архитектури

Важно је истаћи да глобализацијска преиначавања нису нова појава у Србији и Београду, будући да имају предисторију у периодима интензивне градње.⁴² Али све претходне интерполације, функционално и стилски разноврсне, по обухватности се не могу мерити с актуелним које коренито нарушавају равнотежу дуго успостављаних односа.

Још од друге половине деветнаестог века у српској архитектури тиња сукоб заступника модернизацијске европеизације и националног регионализма.⁴³ Упркос оштрим разликама у социоестетским полазиштима, обе струје су се плодно оваплотиле у архитектури српских и југословенских градова, успостављајући прихватљиву стилску шароликост. У различитим раздобљима поменуте парадигме су наизменично преовлађивале, а било је и периода када су се плодно надопуњавале. И данас, традиционално јакој групацији архитеката окренутој комуникацији са светом, идеолошки се супротставља мање експониран регионалистички огранак, окупљен око Српске православне цркве, научних, патриотских и хуманитарних удружења.⁴⁴ (сл. 11)

Као скромно развијена архитектонска култура у којој се законске норме недовољно поштују, Србија се суштински не разликује од других балканских земаља. И поред залагања да се у њену изградњу уведе ред, стихија шпекулантског капитала, као и волунтаризам локалних самоуправа, уз масовну дивљу градњу и деградативну надоградњу, умногоме обесхрабрују легалистичка настојања. Отуд се и урбани дизајн српских градова перманентно разводњава импровизаторским подухватима који бацају у засенак примере обзирног поступања.⁴⁵ Савремена глобализација тај процес додатно радикализује, намећући нов визуелни идентитет.

Када се капитал београдских Јевреја у време експанзије новог сецесијског стила, из своје традиционалне дорћолске четврти Јалија почетком прошлог века преусмерио ка вишим зонама централне градске улице Краља Петра, није исказао и намеру да коренито наруши њену цивилизацијску компактност.⁴⁶ То се наставило и у међуратном периоду, када се захваљујући одмереним интерполацијама нови модернистички стил пре уклопио него што је знатније пореметио традиционалну архитектонску матрицу. Тек је грађење екстремно наметљиве, тада највише престоничке палате *Резиденције* (1931, сл. 12), на Позоришном тргу, и потоњег теразијског облакодера „Албанија“ (1939),⁴⁷

најавило коренита висинска одступања. Она ће доћи до пуног изражаја у послератној београдској школи модерне архитектуре, када је успостављена дуготрајна доминација новог над старим. Почев од Добровићевог Генералштаба,⁴⁸ преко Пешћеве палате „Београд“ па надаље,⁴⁹ тај процес се сматрао културолошки примереним.⁵⁰ Но, због изградње Новог Београда и низа сателитских насеља схваћених као широких експерименталних полигона, архитекти радикалне оријентације нису темељито ревидирали престоничку централну матрицу, задовољавајући се подухватима на ободним локацијама. Најрепрезентативнија сателитска насеља (Јулино брдо, Бањица, Кнежевац-Кијево, Церак виногради), ништа мање савремена од данашњих глобализацијских интерполација, надахнуто су осмислили најбољи домаћи архитекти, прилагођавајући се затеченом рељефу. Отуд је још теже објаснити садашње мирење стручне јавности с неолибералном агресијом на градски идентитет,⁵¹ поготово што знамо да се српска архитектонска култура увек опирала тоталитарним упливима (фашистичког и нацистичког монументализма, стаљинистичког соцреализма или рестриктивног функционализма).

Ауторитативни академизам, преузет из великих европских империја као показатељ културне еманципације младе хришћанске краљевине Србије (од 1882. год.), а потом знатно демократичнији сецесија и ар деко, интернационални модернизам и постмодернизам (укључујући и њихове различите правце), у Србији су усвајани с мањим закашњењем као континенталне, а потом и глобалне оријентације, које су је повезивале с напредним уметничким стремљењима.⁵² Упоредо је на већини верских, просветних и меморијалних објеката негован национални стилски израз, инспирисан српско-византијским средњовековљем и балканском фолклорном традицијом. Важно је напоменути да су српски градитељи светске иновације по правилу усвајали селективно (често и исувише произвољно), прилагођавајући их локалним мерилима, чему је доприносила теоријска недограђеност предузетих

подухвата. И поред стручног консензуса о стратешким друштвеним питањима, архитектура се у Србији развијала као конгломерат парадигматичних ауторских поетика, уместо концепцијски обједињених колективних тежњи.

Намеће се и питање у којој мери су доследност, одмереност и контекстуалност неговани у културолошки неразвијеном цивилизацијском амбијенту, оптерећеном честим ратовима, политичким притисцима и економским кризама? Елемената налик глобалистичкој стихијности било је и у ранијим периодима, али се ипак нико није наметнуо преиначавањима која коренито мењају градски идентитет. Сваки већи новоизграђени објекат је у Србији изазивао расправе и противљења, све до појаве виших и просторно обухватнијих. Тек је генерација градитеља постмодерног усмерења одмереније приступала осмишљавању нових интерполација, уважавајући дух места, навике, намену амбијената и њихове традиционалне одлике. Али обнова модерног архитектонског језика од средине деведесетих година прошлог века, поново је оживела вишедеценијску праксу бескомпромисног уграђивања, овог пута с нешто блажим контрастом према затеченом миљеу. На том трагу су и наметљиве глобалистичке интерполације, које синтетишу наносе актуелних архитектонских праваца.

НАПОМЕНЕ:

- 1] О глобализацији и њеном утицају на архитектуру видети: Onсу and Weyland 1997; Sassen 1998; 2000; Lo and Yeung 1998; Held 1999; Ibelings 2002; Mollo and Tagliaventi 2003; Beck 2003; 2004; Ćurčić 2004; Stupar 2004a; 2004b; 2009a; 2009b; Видојевић 2005; Adam 2008; 2012; Pažanin, 2009; Landry 2009; Арт Шолте 2009; Đokić i Bojanić 2011; Dujić 2012; Rodrik 2013; Stojanović 2015; Milanović 2016; Pajvančić Cizelj 2017; Stiglic 2018.
- 2] Због изразите превласти другог огранка, читава архитектура неолибералне глобализације се често сматра рестриктивном, при чему се превиђају оригинални и квалитетни ауторски доприноси. Видети: Vodopivec 2006; Sadri 2018.
- 3] Stupar 2004a; 2009a; 2009b; Bogdanović 2007; Bobić 2010; Јевтић 2011.
- 4] Синтетишући наносе различитих архитектонских праваца на начин који одговара прокламованим економским приоритетима, глобализација се истовремено намеће као препознатљив савремен стил и парадигматски оквир ауторских истраживања.
- 5] Pušić 2001: 47–92; Kurtović Folić 2002; 2004; Lazarević Bajec i Maruna 2009; Bajić Brković 2010; Даниловић Христић 2011; Stojkov 2016; Vasilić 2018; Кадијевић 2019.
- 6] Ступар и Симеуновић Радуловић 2016.
- 7] Schäfer 2001; Castells 2002; Ранковић 2002; Štrbac 2008; Apaduraj 2011; Harvi 2012; Mickov i Ilić 2015; Despotović 2017; Iglton 2017.
- 8] Boie and Pauwels 2008; Elzeser 2009; Mihajlov 2012; Nedučin 2016.

Закључак

Антиципирана у ранијим модернизацијским раздобљима и прилагођена неолибералном економском амбијенту, глобализација незауостављиво разграђује симболичку топографију и визуелну матрицу српских градова. Иако технолошки и комуникацијски иновативна, није успоставила општеприхватљиву естетску парадигму, фаворизујући конвенционално препознатљива уместо истраживачки надахнута решења. Концепцијска ограничења увела је сама, реметећи вековни поредак стваралачких улога потискивањем слободне уметничке иницијативе. Отуд, враћањем ауторитета ауторској архитектури и институцији јавних конкурса за капиталне објекте, као и покретањем ефикаснијих корективних јавних механизма (строжих нормативних ограничења, доследне административне контроле, ангажованије стручне критике, едукативних и грађанских иницијатива),⁵³ деградативни утицаји глобализације се могу ублажити, али и подржати доприноси који не нарушавају статус постојећег наслеђа.

Проф. др Александар Ђ. Кадијевић,
историчар уметности
Филозофски факултет, Београд
aleksandarkadije@sbb.rs

- 9] Temelova 2004.
- 10] Друштвени и културни развој Републике Србије знатно су отежале постјугословенска ратна криза (1991–1995, 1998), економске санкције, агресија НАТО (1999), недовршене друштвене реформе, нелегално отцепљење Косова и Метохије (2008), перманентни *одлив мозгова* и споро приближавање ЕУ. Видети: Трифковић 1999; Марковић 1999; Цветковић 1999; Трипковић 2000; Fleming 2000; Накарада 2007; Mazzola 2007; Radojčić 2011; Аврамовић 2012; Kuzović i Stojnić 2013.
- 11] Голубовић 2004; Vesić 2010; McGuigan 2016; Милутиновић 2018.
- 12] Гвозден и Лошонц 2015.
- 13] Kadijević 2016a.
- 14] Kivisto 2002; Миодраговић 2015; Петковић 2018.
- 15] Без намере да подстичемо стручну ксенофобичност, истичемо чињеницу да страни инвеститори најчешће у Србију доводе пројектанте који им, за разлику од домаћих, могу унапред осигурати одштету у случају грешке при извођењу зграда. Стога тек незнатан број глобалистичких комплекса и интерполација пројектују домаћи архитекти, док локална грађевинска оператива због застарелости механизације углавном добија подизвођачке послове. Видети: Bobić 2010: 125–127; Kadijević 2019a.
- 16] У културно развијенијим и правно уређенијим државама, уз велике напоре се одржава равнотежа између два преовлађујућа развојна концепта – града као глобалне метрополе (с променљивим динамичним језгром подложним одређеној деконтекстуализацији), и града музеја (са статично непроменљивим историјским језгром). Досадашња искуства показују да Србија у том процесу заостаје и поред ширења пешачких зона у историјским језгрима. Видети: Стојановић 2013.
- 17] *Простор као јавно добро, јавни интерес је без заштитне њред новим све јоройаднијим случајевима агресије либералној љржишћиа* (Лојаница 2018: 74). Видети и: Михаљинац и Ђорђевић 2018; Чолић и Недовић Будић 2019.
- 18] Индикативно је да се током досадашње имплементације принципи урбане обнове прилагођавају неолибералним економским приоритетима, уместо да се тај процес одвија у обрнутом смеру.
- 19] Дебор 2018.
- 20] Garašanin 2003; Kavaratizis 2005; Vasiljević 2009; Prillenska 2012; Божиловић 2014.
- 21] Danišović Hristić 2007; Vlogojević 2008; Попадић 2016.
- 22] Батарило 2015.
- 23] Димитријевић Марковић 2013.
- 24] Kadijević 2019a.
- 25] Ćekić 2015.
- 26] Lazović 2003; Dajč 2013; Kadijević 20156.
- 27] Богуновић 2014; 2015; Vaništa Lazarević 2015: 182–183; Vukmirović 2015: 203–207; Kadijević and Kovačević 2016; Petrović Balubdžić 2017; Бојовић и Штрбац 2018; Лојаница 2018: 74–76.
- 28] *Сведоци смо љоследица све веће незајажљиве љохлеје инвешћиијорској урбанизма. Механичко нарасћиање изграђеној фонда до мејаломанских размера угрожава урбану физиономију градова, љосћегљено је све више деформише и на крају дефинићивно разара* (Лојаница 2018: 74).
- 29] Muravljev 2000; Ćanak 2003; Kadijević 20116; Лојаница 2018: 72–73.
- 30] Vukmirović 2015: 201–203.
- 31] Благојевић 2007; Marić, Niković and Manić 2010; Ristić Trajković, Stojiljković and Ćirić 2013; Kulić 2014; Đukić 2015; Putnik Prica 2018.
- 32] О ширем значењу појма *немесћио* у архитектури, видети: Ože 2005.
- 33] Tselepy 2015.
- 34] Rašković 2011; Kadijević 2019.
- 35] Kadijević 2008.
- 36] Manević 1987; Borisavljević 2018.
- 37] Kuzović and Gligorijević 2018.
- 38] Јовановић Продановић 2016; 2017; 2018.
- 39] Perović 2003: 210–395; Јевтић 2004; 2014; Милетић Абрамовић 2007.
- 40] Stupar 20046; Park 2006; Ramnath 2014.
- 41] Ломпар 2011.
- 42] Kovačević and Stiller 2015; Kadijević 2017; Ковачевић 2017.
- 43] Manević 1972; Kadijević 2011a.
- 44] Војовић 1984; 1997; Kadijević 2010; 2013a; Фолић 2012/2013; Kadijević and Pantović 2014; Subotić 2014; Manić, Vasiljević Tomić and Niković 2016.
- 45] Димитријевић Марковић 2012.
- 46] Kadijević 20166.
- 47] Церанић 2007; Kadijević 20136.
- 48] Ковачевић 2001.
- 49] Ignjatović 2013; Мађановић 2015.
- 50] Након краткотрајног периода соцреализма (1945–1952), у којем наметљиво интерполирање због материјалне оскудице и деперсонализоване пројектантске праксе није могло да настави поменути предратни узлет, од средине педесетих па надаље, у повољнијим економским условима, носиоци београдске школе модерне архитектуре примењују екстремно неконтекстуална уграђивања, која ће потрајати све до почетка осамдесетих година. Стремећи ауторски препознатљивим амбијентима, потенцирали су нове, често агресивне, рационалне неисторичне облике, одражавајући стил архитектуре вишег стандарда, брутализма, структурализма, касне модерне и хај-тека. Свесно су излазили из класичног система блоковског позициони-

- рања грађевина у прилог решењима у којима тече и претаче се простор неомеђен зидним баријерама, простор који се прелива из садржаја у садржај, из амбијента у амбијент. Видети: Kadijević 2015a.
- 51] *Svijet je postao estetiziran i anesteziran, ispražnjen od svakog sadržaja [...] Suvremena trendovska arhitektura sve je češće sasvim otvoreni apologet najdivlje komercijalizacije. One komercijalizacije koja nadomješta sve druge vrijednosti, što znači da potrošnja postaje jedini smisao ljudskog života. Prema mišljenju mnogih, to govori o nadolazećem kraju humanosti* (Vodopivec 2006: 22–23).
- 52] Manević 1969.
- 53] *И иде смо сада? Шта радиш? Да ли је уошће мојуће и како ушћати на овај драматични процес кад нам објективне околности нису наклоњене. Мондијалне најешће везане за процес актуелних глобализација, монополи, финансијске опресије, империјално интересно пошћинавање, иродубљивање јаза између концентрисане бојања и планетарно распростирањеној сиромаштва, демографска померања великих размера, осећање ошће несигурности, све нам то не иде на руку [...] Преушћанаје току дојаја без покушаја ошћора није алтернатива, лешарја, ашћија, малодушности, ошћунизам, дефетизам, све то није алтернатива [...] Планетарна империјална сиреја пошћике и новца наравно да не угрожава само савремену архитектуру и градове неће има озбиљне последице на развој, низ области науке, културе, уметности, језика и свакодневне животи. У свим тим областима пошћерна је консолидација енергије и ошћора [...] Пошћерна је нека врста ренесансе духа, подизање свести о сопственој ирисутиности на историјској пошћорници. Има шансе да се на шћом шћлану овој средини пошћине, ире свећа буђењем енергетској пошћенцијала, развојем духовне сушћанце и подизањем моралној сшћајуса шће средине* (Лојаница 2018: 75–76).

ЛИТЕРАТУРА:

- Аврамовић, З. (2012), „Одлив мозга“ из Србије – једно лице глобализације образовања, *Социолошки ирепег XLVI*, 2 (Београд): 189–202.
- Adam, R. (2008), Globalisation and architecture: The challenges of globalisation are relentlessly shaping architecture's relationship with society and culture, *The Architectural Review* 223 (1332), (London): 74–77.
- Adam, R. (2012), *The Globalisation of Modern Architecture : The Impact of Politics, Economics and Social Change on Architecture and Urban Design since 1990*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Арадурaj, А. (2011), *Култура и глобализација*, Београд: XX век.
- Арт Шолте, Ј. (2009), *Глобализација – критички увод*, Подгорица: ЦИД.
- Вајић Бркић, М. (ur.) (2010), *Креативне стратегије за одрживи развој градова у Србији*, Београд: Архитектонски факултет.
- Батарило, С. (2015), Град као рекламни простор, *Социолошки ирепег XLIX*, 3 (Београд): 293–304.
- Beck, U. (2003), *Што је глобализација?*, Zagreb: Vizura.
- Beck, U. (2004), *Моћ против моћи у доба глобализације : Nova svjetskopoliitička ekonomija*, Zagreb: Školska knjiga.
- Благојевић, Љ. (2007), *Нови Београд: ошћорени модернизам*, Београд: Завод за уџбенике, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Благојевић, Љ. (2008), Pejzaž slobodnog tržišta, *Forum* 53 (Београд): 58–59.
- Bobić, Đ. (2010), *Beleženje po Beogradu*, Beograd: Samizdat B92.
- Bogdanović, R. (ur.) (2007), *Nova urbanost, globalizacija – tranzicija*, zbornik radova, Beograd: Društvo urbanista Beograda.
- Богуновић, С. Г. (2014), Београд на превисокој води, *Полишћика* (додатак „Култура, уметност, наука“), 26. 4: 1–2.
- Богуновић, С. Г. (2015), Лажно задовољство у немогућем граду, *Полишћика* (додатак „Култура, уметност, наука“), 9. 5: 5.
- Божиловић, Н. (2014), Глобализација културе и нови идентитетски обрасци, *Социолошки ирепег XLVIII*, 4 (Београд): 531–548.
- Војовић, В. (1984), Vizuelna organizacija i prezentacija Beograda, *Izgradnja* 9–10 (Beograd): 57–62.
- Војовић, В. (1997), Crkva u slici grada, *DaNS* 20–21 (Novi Sad): 56–57.
- Војовић, В. и Штрбац, Д. (2018), Београд на води. Екран у Београду – екран пред Београдом, *Зборник Мајшћине српске за лшћковне уметности* 46 (Нови Сад): 233–244.
- Boie G. and Pauwels M. (eds.) (2008), *Urban Politics Now : Reimagining Democracy in the Neoliberal City*, Rotterdam: NAi Publishers.
- Borisavljević, M. (2008), Arhitekt i poslodavac, *DaNS* 62 (Novi Sad): 62–63.
- Vaništa Lazarević, E. (2015), *Urban regeneration tools (city branding) in Belgrade after the democratic change in 2000 – social frame*, in: *Planning Capital Cities*. Belgrade, Bucharest, Sofia, ed. Doytchinov G., Đukić, A. and Ionita C., Graz: Verlag der Technischen Universität Graz: 174–187.

- Vasiljić, M. (2018), Operacionalizacija koncepta „pametnog“ grada na primeru Srbije, *Sociologija* 60, 2 (Beograd): 518–537.
- Vasiljević, A. (2009), Kreiranje identiteta, „brendiranje“ grada, *Kultura* 122–123 (Beograd): 104–119.
- Vesić, D. (2010), Uticaj globalizacije poslovanja i na privredni sistem Srbije, *Međunarodni problemi* 1 (Beograd): 136–164.
- Видојевић, З. (2005), *Куда води глобализација*, Београд: Филип Вишњић.
- Vodopivec, A. (2006), Obrazovanje arhitekata u vremenu globalizacije, *Čovjek i prostor* 5–6 (Zagreb): 22–27.
- Vukmirović, M. (2015), *Belgrade: the quest for the desired city image*, in: *Planning Capital Cities*. Belgrade, Bucharest, Sofia, ed. Doytchinov G., Đukić, A. and Ionita C., Graz: Verlag der Technischen Universität Graz: 188–211.
- Garašanin, P. (2004), Town branding. Kreiranje identiteta grada, *DaNS* 43 (2003): 16–17.
- Гвозден, В., и Лошонц, А. (2015), Простор и робно друштво, *Социолошки преглед* XLIX, 3 (Београд): 279–292.
- Голубовић, З. (2004), Елементи критике неолибералног модела транзиције, *Социолошки преглед* XXXVIII, 1–2 (Београд): 5–21.
- Dajč, H. (2013), *Sava slope: It's urban and historical developments 1867–1914*, in: *Spaces of Memory*, book of scientific proceedings, eds. Kadjević, A. and Popadić, M., Belgrade: Faculty of Philosophy: 147–159.
- Danilović Hristić, N. (2007), Tržni centri kao novi univerzalni javni prostor, *DaNS* 60 (Novi Sad): 8–9.
- Даниловић Христић, Н. (2011), *Креативан град као фактор очувања идентитетa у ери глобализације*, у: *Наслеђе и дијалог*, зборник радова, ур. Димитријевић Марковић, С., Живковић, Н., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 1–7.
- Дебор, Г. (2018), *Друштво сакралног*, Вишеград: Андрићев институт.
- Despotović, Lj. (2017), *Globalizacija i geopolitika identiteta*, Sremski Karlovci: Kairos.
- Димитријевић Марковић, С. (2012), Урбани дизајн, његова улога и значај у чувању и креирању амбијенталних целина, *Наслеђе* XIII (Београд): 209–219.
- Димитријевић Марковић, С. (ур.) (2013), *Сивара ирагска језира и историјске целине*: Проблеми и могућности очувања и управљања, зборник радова, ур. Димитријевић Марковић С., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Dujić, I. (2012), Globalizacija kao neizbežan proces?, *Međunarodni problemi* 3 (Beograd): 326–338.
- Đukić, V. i Bojanić, P. (ur.) (2011), *Misliti grad*, Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Đukić, A. (2015), *New Belgrade: visions, plans and realizations 1950–2014*, in: *Planning Capital Cities*. Belgrade, Bucharest, Sofia, ed. Doytchinov G., Đukić, A. and Ionita C., Graz: Verlag der Technischen Universität Graz: 160–173.
- Elzaser, J. (2009), *Nacionalna država i fenomen globalizacije*, Nikšić: Jasen.
- Ibelings, H. (2002), *Supermodernism: Architecture in the Age of Globalization*, Rotterdam: NAI Publishers.
- Iglton, T. (2017), *Kultura*, Beograd: Clio.
- Ignjatović, A. (2013), Dve kule – uspon, hibris i pad, *Zbornik Seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu* 9 (Beograd): 29–39.
- Јевтић, М. Х. (2004), *Кријички рефлекс*, Београд: Нин.
- Јевтић, М. Х. (2014), *Кријички амбиј*: Осврти на савремену архитектуру Србије, Нови Сад: Stylos.
- Јововић Продановић, Д. (ур.) (2016), *Архитектура у контексту*, зборник текстова, Београд: Културни центар Београда.
- Јововић Продановић, Д. (ур.) (2017), *Архитектура у контексту* 2, зборник текстова, Београд: Културни центар Београда.
- Јововић Продановић, Д. (ур.) (2018), *Архитектура у контексту* 3, зборник текстова, Београд: Културни центар Београда.
- Kavaratizis, A. (2012), City Branding: an Affective assertion of identity or a transitory marketing trick?, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 96 (Amsterdam): 506–514.
- Kadjević, A. (2008), *Poimanje čistote stila i autorskog izraza u novijoj srpskoj arhitekturi. Comprehension of the purity of style and the authorial expression in recent Serbian architecture*, in: *Čist izraz* [13. bijenale umetnosti, Pančevo, 13. septembar – 20. oktobar 2008], ur. Večanski J. i Jelenković D., Pančevo: Kulturni centar Pančevo: 14–22, 195–201.
- Кадјевић, А. (2010), Три новије цркве Београда – три подстицаја развоју српског сакралног градитељства, *Наслеђе* XI (Београд): 113–133.
- Kadjević A. (2011a), Newer Serbian Architecture and its Audience, *Matica srpska Journal for fine arts* 39 (Novi Sad): 253–270.
- Kadjević, A. (2011b), Savremene arhitektonske nadgradnje u Beogradu: Između socijalnog pritiska i degradacije urbanog tkiva, *Pravo i društvo* 2 (Beograd): 185–193.
- Kadjević, A. (2013a), Strategije novog srpskog sakralnog graditeljstva i njegov uticaj na neposredno okruženje (1990–2012), *Zbornik Seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu* 9 (Beograd): 103–113.
- Кадјевић, А. (2013б), *Маринализоване рејер сиварој ирагској*

- језира Београда: италија „Реуниона“ на Триу Рејублике, у: Стара градска језгра и историјске целине, зборник радова, ур. Димитријевић Марковић С., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 300–314.
- Kadijević, A. and Pantović, M. (2014), *The Concepts and Identity of the New Serbian Orthodox Ecclesiastical Architecture*, in: Between Concept and Identity, ed. Fernández-Cobián E., Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing Francis: 119–132.
- Kadijević A. (2015a), Interpolations – necessity and inspiration of newer Belgrade architecture, *Matica srpska Journal for fine arts* 43 (Novi Sad): 243–258.
- Kadijević, A. (2015b), *Savsko priobađe u Beogradu (1918–1941) – pogled na arhitektonsko-urbanistički razvoj*, u: Rijeka Sava u povijesti, zbornik radova, ur. Ostajmer B., Slavonki Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica Slavonki Brod: 505–524.
- Kadijević, A. (2016a), *Zeitgeist & Genius Loci: Trade value aesthetics and weakness of author's identity in recent Serbian architecture*, in: 3rd International Academic Conference on Places and Technologies, eds. Vaništa Lazarević E. et al., Belgrade: Faculty of architecture: 445–451.
- Kadijević, A. (2016b). The Creative Presence of Jews in Belgrade Architecture of the Twentieth Century, *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 27, 1–2 (Bloomington): 147–166.
- Kadijević, A. and Kovačević, B. (2016), Degradative urbanistic and architectural aspects of the project „Belgrade Waterfront“ (2012–2016), *Matica Srpska Journal for Fine Arts* 44 (Novi Sad): 367– 377.
- Кадиевић, А. (2017), Типологија архитектонских и урбанистичких преиначавања Београда (19–21. век), *Култура* 154 (Београд): 11–23.
- Кадиевић, А. (2019), *Глобализација – генерацион кризе ауторске архитектуре и ипоинскивања наслеђа у Србији*, у: Културно наслеђе – Ризици и перспективе, зборник радова, ур. Димитријевић Марковић С., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 61–70.
- Kadijević, A. (2019a), *La crise de l'architecture d'auteur dans la culture post-globale en Serbie*, in: Innovation culturelle et transformation des villes, eds. Mickov B. and Thuriot F., Paris: L'Harmattan: 155–167.
- Kivisto, P. (2002), *Multiculturalism in a Global Society*, London: Blackwell Publishing.
- Ковачевић, Б. (2001), *Архитектура зграде Генералиштаба* : монографска студија дела Николе Добровића, Београд: Војска, 2001.
- Kovačević, B. and Stiller, A. (2015), *Serbien. Stadt als regionaler Kontext für Architektur*, Wien: Mury Salzmann.
- Ковачевић, Б. (2017), Преиспитивање основних, категоријалних појмова везаних за преиначавање архитектонско-урбанистичке матрице Београда, *Култура* 154 (Београд): 24–34.
- Kulić, V. (2014), New Belgrade and Socialist Yugoslavia's Three Globalisations, *International Journal for History, Culture and Modernity* 2 (Amsterdam): 125–153.
- Kurtović Folić, N. (ur.) (2002), *Preispitivanje pojma „održivi razvoj“ u planiranju, projektovanju i građenju*, u: Arhitektonika 12, zbornik radova, Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Kurtović Folić, N. (ur.) (2004), *Principi održivog razvoja : Problemi redefinisanja i metodologija unapređenja*, u: Arhitektonika 13, zbornik radova, Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Kuzović, D. and Stojnić, N. (2013), *Impact of War and Post-War Social Events on Architecture in Serbia*, in: Listening to the Wind of Change, Popular Culture and Post-Socialist Societies in East-Central Europe, Prague: Faculty of Arts, Charles University: 15–24.
- Kuzović, D. and Gligorićević, Ž. (2018), *De-modernization of Architectural and Engineering Profession in Serbian Society at the end of the 20th Century*, in: Neo-liberalism and the Architecture of the Post Professional Era, ed. Hossein S., Berlin: European Association for Architectural Education & Springer: 43–59.
- Landry C. (2009), *The Creative City – A Toolkit for Urban Innovators*, London: Earthscan.
- Lazarević Bajec, N. i Maruna, M. (2009), *Strateški urbani dizajn i kulturna raznolikost*, Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Lazović Z. (2003), *Istorijske odrednice razvoja Beograda i Savskog amfiteatra*, Nikšić: Jasen.
- Lo, F. and Yeung, Y. (1998), *Globalization and the world of large cities*, Tokyo: United Nations University Press.
- Лојаница, М. (2018), *Искусства и искушења изградње и уређења градова у Србији данас и у будућности*, у: Прошлост, садашњост и будућност инжењерства и архитектуре у Србији, зборник радова, ур. Лачњевац Ч., Београд: Савез инжењера и техничара Србије: 62–77.
- Ломпар, М. (2011), *Дух самојорицања*, Београд: Catena Mundi.
- Мађановић, М. (2015), *Од архитектуре више стандарда до концепције новој националној сакралној сцили: Палаја „Београд“ и храмови Светиој Саве и Светије Лейке Бранка Пешића*, у: Архитектура и урбанизам после Другог светског рата. Заштита као процес или модел, зборник радова, ур. Живковић Н., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 22–37.
- Mazzola, A. (ur.) (2007), Kosovo: Proizvodnja države, tematski broj, *Limes plus* 1 (Beograd): 1–198.
- Maneвић, Z. (1969), Sto i prva evropeizacija, *Čovjek i prostor* 10 (Zagreb): 14–15.
- Maneвић, Z. (1972), *Novija srpska arhitektura*, u: Srpska arhitektura 1900–1970, Beograd: Muzej savremene umetnosti. 7–38.
- Maneвић, Z. (1987), *Arhitektura između biznisa i kulture, Izgradnja* 3 (Beograd): 35–36.

- Marić, I., Niković, A. and Manić, B. (2010), Transformation of New Belgrade Urban Tissue: Filling the Space instead of Interpolation, *Spatium* 22 (Belgrade): 47–56.
- Manić, B., Vasiljević Tomić, D. and Niković, A. (2016), Contemporary Serbian Orthodox church architecture: architectural competitions since 1990, *Spatium* 35 (Belgrade): 10–21.
- Марковић, М. (1999), Узроци и последице НАТО агресије на Југославију, *Социолошки истраживања* XXXIII, 1–2 (Београд): 13–19.
- Milanović, B. (2016), *Globalna nejednakost*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Милетић Абрамовић, Љ. (2007), *Паралеле и контрасти*, Београд: Музеј примењене уметности.
- Милутиновић, И. (2018), О културној демократији на неолибералним тржиштима или зашто о укусима треба расправљати, *Култура* 160 (Београд): 110–131.
- Миодраговић, Б. Р. (2015), Производња простора и дискурса у мултикултуралном друштву, *Социолошки истраживања* XLIX, 3 (Београд): 325–336.
- Mihajlov, V. (2012), Architectural design in a new social order: re-exploring the reasons for application of spatial standards, *SAJ* 4, no. 1, (Belgrade): 99–112.
- Михаљиновић, Н. и Ђорђевић, М. (2018), Од чувања јавног интереса до развоја предузетништва, *Култура* 160 (Београд): 218–233.
- Mickov, B. i lić, D. (ur.) (2015): *Kulturna transformacija grada*, Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine.
- Mollo, L. and Tagliaventi, G. (2003), *Architecture in the age of globalization*, Firenze: Alinea.
- Muravljev, M. (ur.) (2000), *Nadgradnja stambenih i javnih zgrada*, Beograd: JUDIMK.
- McGuigan, J. (2016), *Neoliberal culture*, London and New York: Palgrave Macmillan.
- Накарада, Р. (2007), Случај Косова – јединствена производљивост, *Социолошки истраживања* XXXXI, 3 (Београд): 305–326.
- Nedućin, D. (2016), *Transition and the city. Transformation of urban structure during the post-socialist period*, in: 3rd International Academic Conference on Places and Technologies, Faculty of architecture, book of proceedings, eds. Vaništa Lazarević E. et al., Belgrade: Faculty of architecture: 389–394.
- Oncu, A. and Weyland, P. (1997), *Space, culture, and power: New identities in globalizing cities*, London and New Jersey: Zed Books.
- Ože, M. (2005), *Nemesta: Uvod u antropologiju nadmodernosti*, Beograd: Krug.
- Pažanin, A. (2009), Globalizacija i politika, *Politička misao* 46 (Zagreb): 49–58.
- Pajvančić-Cizelj, A. (2017), *Globalni urbani procesi*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Park, H. W. (2006), Web-science communication in the age of globalization, *New Media & Society* 8 (Los Angeles): 629–650.
- Perović, M. (2003), *Srpska arhitektura XX veka*, Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Петковић, Ј. (2018), Мултикултурализам савремених друштва, *Култура* 160 (Београд): 58–79.
- Попадић, М. (2016), *Уиће. Старио место и нови центар*. Бранислав Рецић, у: Архитектура у контексту, ур. Јововић Продановић Д., Београд: Културни центар Београда: 16–25.
- Petrović Balubdžić, M. (2017), Creating the Belgrade waterfront identity through a prism of architecture and urban planning competitions, *Spatium* 37 (Belgrade): 74–81.
- Prillenska, V. (2012), City Branding as a Tool for Urban Regeneration: Towards a Theoretical Framework, *Architecture and urban planning* 6 (Riga): 12–16.
- Прошић, С. (2015), Глобализација vs. фрагментација простора, *Социолошки истраживања* XLIX, 3 (Београд): 313–324.
- Pušić, Lj. (2001), *Održivi grad: Ka jednoj sociologiji okruženja*, Beograd: Nova.
- Putnik Prica, V. (2018), New Belgrade: A Successful concept?, *Matica srpska Journal for Fine Arts* 46 (Novi Sad): 203–211.
- Radojčić, M. (2011), UN Sanctions Against FRY: Some Moral Aspects of a Coercive Diplomatic Form, *Социолошки истраживања* XLV, 2 (Belgrade): 155–168.
- Ramnath, A. (2014), Indigenous Knowledge and Science in the Age of Globalization, *ИМ Kozhikode Society & Management Review* 3 (New Delhi): 101–107.
- Ранковић, М. (2002), Дефинисање новог светског/глобалног хегемонизма, *Социолошки истраживања* XXXVI, 3–4 (Београд): 323–375.
- Rašković, I. (2011), *Dancing in the Rhythm of Time*, in: Serbian Architects 2000–2010, ed. Kovenc Vujić A. M., Belgrade: Serbian Chamber of Engineers and Association of Belgrade Architects: 13–22.
- Ristić Trajković J., Stojilković D. and Ćirić, D. (2013), *Transformation of modern urban space of New Belgrade in the conditions of the post-socialist transition and sustainable development*, in: Proceedings of the 12th International Docomomo Conference: The Survival of Modern From Coffee Cup to Plan, Helsinki: Docomomo Finland: 381–388.
- Rodrik, D. (2013), *Paradoks globalizacije*, Beograd: Službeni glasnik.
- Sadri, H. (ed.) (2018), *Neo-liberalism and the Architecture of the Post Professional Era*, Cham: Springer.

- Schäfer, W. (2001), *Global Civilization and Local Cultures: A Crude Look at the Whole*, *International sociology* 16 (3), (Thousand Oaks): 301–319.
- Sassen, S. (1998), *Globalization and its discontents* : Essays on the New Mobility of People and Money, New York: New Press.
- Sassen, S. (2000), *Cities in a World Economy*, Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Stiglic, Dž. E. (2018), *Globalizacija i njene protivrečnosti*, Andrićgrad: Miba Books.
- Stojanović, D. (2015), *Radanje globalnog sveta 1880–2015*, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.
- Стојановић, М. (2013), *Београд између прага музеја и глобалне метрополе*, у: Стара градска језгра и историјске целине. Проблеми и могућности очувања и управљања, зборник радова, ур. Димитријевић Марковић С., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 374–385.
- Stojkov, B. (ur.) (2018): *Pametnan grad u Srbiji. Mogućnost sistematske implementacije*, Beograd: Akademija inženjerskih nauka Srbije.
- Stupar, A. (2004a), Grad na globalnom horizontu, *DaNS* 45 (Novi Sad): 26–27.
- Stupar, A. (2004b), Globalno umrežavanje: razotkrivanje mita – preispitivanje realnosti, *DaNS* 47 (Novi Sad): 22–23.
- Stupar, A. (2009a), *Shaping the Image of Globalization: The Role of Technology in Urban Regeneration*, in: Yearbook 2008 of the Institute for advanced studies on science, technology and society, eds. Getzinger G., Wieser B., Vamme A., Graz: Technik und Wissenschaftsforschung, Band 57: 297–317.
- Stupar, A. (2009b), *Grad globalizacije*, Beograd: Orionart.
- Ступар, А. и Симеуновић Радуловић, С. (2016), Улога креативног кластера Савадале у репозиционирању Београда у глобалним хијерархијама, *Архитектура и урбанизам* 43 (Београд): 29–34.
- Subotić, O. (2014), *Crkva i globalizacija*, Beograd: Bernar.
- Temelova, J. (2004), Contemporary Buildings in City Promotion: Attributes and Foundation of High-Profile Structures. The case of Prague and Helsinki, *Research and Training Network Urban Europe* 10 (Bruxelles).
- Трипковић М. (2000), Глобализација и Србија, *Социолошки истраживања* XXXIV, 3–4 (Београд): 61–74.
- Трифковић, С. (1999), Од глобализма до постхуманизма. Идеолошка основа западне политике на Балкану, *Социолошки истраживања* XXXIII, 3–4: 211–227.
- Tselepy, J. (2015). Capitalist Hegemony: The Political Challenge of Alter-Globalization, *Inquiries* 7, 3: 1–2.
- Fleming, T. (2000), Samoubistvo zapadne kulture, *Sociološki pregled* XXXIV, 1–2 (Beograd): 99–105.
- Фолић, Љ. (2012/13), *Архитектура храма* : пројектовање духовних објеката, Београд : Епархијска радионица за уметничко пројектовање и обликовање ; Цетиње : Светигора ; Косовска Митровица : Факултет техничких наука.
- Harvi, D. (2012), *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Held, D. et al. (1999), *Global Transformations* : Politics, economics and culture, Stanford: University Press.
- Castells, M. (2002), *Moć identiteta*, Zagreb: Golden marketing.
- Цветковић, В. (1999), Реал-либерализам или нове глобалне и локалне тираниде, *Социолошки истраживања* XXXIII, 1–2 (Београд): 73–87.
- Церанић, М. (2005), Историја и архитектура палате „Албанија“, *Наслеђе* VI (Београд): 147–162.
- Ћанак, М. (2003), Масовна надградња као деградативни фактор урбане реконструкције, *Izgradnja* 57 (Beograd): 145–156.
- Ћекић, Ј. (2015), *Estetizacija kapitala i kreativnost*, u: Kulturna transformacija grada, zbornik radova, ur. Mickov B. i Pić, D., Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine: 89–95.
- Чолић, Н. и Недовић Будић, З. (2019), *Улога наслеђа социјалистичке праксе планирања урбаног развоја у очувању и промоцији нормативног јавног интереса у Србији*, у: Културно наслеђе – Ризици и перспективе, зборник радова, ур. Димитријевић Марковић С., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 161–171.
- Чомски, Н. (1999), *Профит изнад људи* : неолиберализам и глобални поредак, Нови Сад: Светови.
- Ћурчић, В. (2004), Globalizacija ili denacionalizacija, *DaNS* 47 (Novi Sad): 24–25.
- Џтрбац, Л. (2008), *Globalizacija i nacionalna kultura*, Šid: Kulturno obrazovni centar.

Summary: ALEKSANDAR KADIJEVIĆ

GLOBALISATION AS RESTRICTIVE CULTURAL PRACTICE AND
ELEMENTS OF ITS PREHISTORY IN SERBIAN ARCHITECTURE

As an omnipresent socio-cultural paradigm, globalisation affects the Serbian culture in two ways: as a communication-inducing trans-cultural ideology, and as a practice limited by market criteria. While the first one inspires the construction design elite, the other is wearing itself out with conventional space and shape-related solutions that are tailored to the taste of the masses, causing reasonable criticism. As part of the critical adjustment to the globalisation-led changes, the national architecture theory suggests strategies for a culturally diverse, sustainable, creative and “intelligent” city that have been launched at the international level. Even though it is an incomplete and uncertain historical process, subject to conflicting opinions even outside our country, the criticism of the globalisation restrictiveness in the Serbian architecture should not be postponed, particularly since it could have a corrective effect.

Anticipated in the earlier modernisation eras and adjusted to the neo-liberal economic ambiance, architectural globalisation is leaving an ever-deeper mark in the visual culture of Serbia. Even though it encourages communication, globalisation failed to establish a generally acceptable aesthetic paradigm, favouring the conventionally recognisable over research-based innovative solutions. It introduced the conceptual restrictions by itself, disturbing the centuries-long order of creative roles. Therefore, by returning the authority to the artistic architecture and the institution of public contests for capital buildings, along with pursuing more efficient corrective public mechanisms, the degenerative impacts of globalisation can be alleviated. It would also uphold those contributions that are not damaging to the dignity of the existing heritage.

Prof. Aleksandar Đ. Kadijević, PhD

Art Historian

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

aleksandarkadije@sbb.rs

Illustrations

- Fig. 1 "Delta City" shopping mall, New Belgrade 2007
(source: <http://www.svevesti.com>)
- Fig. 2 "Ušće" shopping mall, New Belgrade 2009
(source: <http://www.interfam.rs/>)
- Fig. 3 "Promenada" shopping mall, Novi Sad 2018
(source: <http://timp.rs/promenada-novi-sad-praznici/>)
- Fig. 4 Urban planning project for "Belgrade Waterfront", 2012–2019, under construction
(source: newspaper *Politika* 22nd March 2015)
- Fig. 5 Urban planning project for "Belgrade Waterfront", Belgrade Tower
(source: <http://beobuild.rs/beograd-na-vodi-p2410.html>)
- Fig. 6 Commercial building "LC Waikiki" 44 Knez Mihailova Street, Belgrade 2018
(source: photograph by A. Kadrijević 2019)
- Fig. 7 "Rajićeva" shopping mall, Belgrade 2017
(source: <https://www.gradnja.rs>)
- Fig. 8 "Capitol Park" shopping mall, Rakovica, Belgrade 2017
(source: photograph by A. Kadrijević 2018)
- Fig. 9 "HVB Bank" (now "Unicredit bank"), 27–29 Rajićeva Street, Belgrade 1999–2002
(source: <https://www.gradnja.rs/zgrada-hvb-banke-u-uzem-izboru-za-najlepsu-zgradu-beograda/>)
- Fig. 10 "Hilton" Hotel, 35 Kralja Milana Street, Belgrade
(source: design engineer Igor Marić 2018, <http://www.arh.bg.ac.rs/2017/03/07/razgovor-arhitektura-u-kontekstu-3-dr-igor-maric/?pismo=lat>)
- Fig. 11 St. Luke's Temple, Filmski grad, Belgrade 1995–1999
(source: photograph by A. Kadrijević 2017)
- Fig. 12 Palace "Reunion", 3 Square of the Republic, Belgrade 1931
(source: photograph by I. R. Marković 2012)